

Adalékok Széchenyi Döblingi Hagyatékának III. kötetéhez.

Írta: TOLNAI VILMOS.

Széchenyi Döblingi Iratai III. kötetének sajtó alá rendezése közben maradt egynéhány adat és körülmény, melynek magyarázatával adósnak kellett maradnom. Az az óriás anyag, melyet Széchenyi, különösen a Blick-ben földolgozott, némely részletében ma már hozzáférhetetlen a kutató számára: sajtótermékek elpusztult számai, levelek, a forgalomból eltűnt könyvek, hivatalos iratok és sok minden egyéb, hacsak valamely szerencsés véletlen következtében nem menekült meg az enyészettől, örökre homályban maradt. Szerencsére e kiderítetlen adatok nem lényegesek és nem okoznak hiányt Széchenyi lelki arcképén.*

Én a kézirat lezárása után is folytattam a kutatást és sikerült is még néhány pótlást nyomtatás közben is² a jegyzetek közé iktatni. Sőt a könyv teljes elkészülte után (1924 nov. 25.) is kerültek még elő érdekes adalékok, melyeket e helyen közlök.³

A Rückblick-hez.

A Rückblick elkészülte után Bach az első példányok egyikét fölterjesztette a császárnak. A kísérőirat világosan megmondja, amit mindenki sejtett, s amit a Bevezetésben is kifejtettem,⁴ hogy értelmi szerzője maga a nagyhatalmú miniszter volt. Bach kísérőirata szószerint a következő:⁵

„Ich habe namentlich zur Orientirang und Abwehr gegenüber den mannigfachen Entstellungen in der in- und ausländischen Presse eine, auf amtlichen Daten beruhende Broschüre über die jüngste Entwicklungs-Periode Ungarns, als Manuscript in Druck legen lassen.

Dieselbe enthält in übersichtlichen Umrissen die Ergebnisse der umfassenden Leistungen, welche in Gemässheit der allergnädigsten abrichten Ew. Majestät in den Hauptzweigen der Verwaltung in Ungarn theils durchgeführt wurden, theils sich in der Durchführung befinden, und welche

¹ E hézagokat felsoroltam a Bevezetés végén, Döbl. Hagy. III. 65.

² L. Döbl. Hagy. III. 563, 935.

³ Utasításaim szerint dr. Varga Endre, jelenleg a bécsi magyar történelmi intézet tagja, volt szíves megegyeszer átnézni az egykori titkos levéltár anyagát s belőle a fent közlött adalékokat részben lemásolni, részben kivonatolni. E helyt is köszönetet mondok ezért neki.

⁴ Döbl. Hagy. III. 12-16.

⁵ Praesidial-Acten des Minist, d. Innern, 9787/M. J. 1857.

einen entsprechenden Beleg der allseitigen tatsächlichen Erfolge der auf die Förderung des geistigen und materiellen Wohles des Landes gerichteten landsväterlichen Fürsorge Ew. Majestät bilden.

Mit Rücksicht hierauf erlaube ich mir Ew. Majestät ein Exemplar dieser Broschüre in tiefster Ehrfurch zu unterbreiten und zu bitten, dasselbe nach dem ehrerbietigst angeschlossenen Resolutions-Entwurfe allergnädigst entgegen nehmen zu wollen.”

Linz, 26. Sept. 1857.

Bach.

A császár elhatározásának másolata szintén rá van írva az ügdarabra:

„Ich habe dies Druckschrift zurückbehalten.”

Ischl, 9. Okt. 1857.

Franz Joseph.

Bach ugyanekkor *háromszáz* példányt küldetett szét a birodalomban: Albrecht fhg., magyarországi kormányzónak, hét főhercegnek, valamennyi miniszternek (a külügyminiszternek mellékelt kellő számú példányt Európa és Amerika valamennyi nagykövetsége és konzulsága számára), valamennyi ausztriai és magyarországi helytartóságnak, a hadfőparancsnokságnak és főtörvényszéknek, a megyei kerületi elöljáróságoknak, szóval valamennyi főhivatalnak. Ezenkívül is még egy sor előkelő személyiség és hivatalnok van megnevezve azon az ügdarabon, mely erről intézkedik. Meyer, Bach „jobbkeze” s a röpirat fogalmazója 12 példányt kapott, egyet velin-papiroson, a többit rendesen. Az ügdarab a kísérőszövegeket is tartalmazza, melyek a császárhoz intézett iratnak hosszabb-rövidebb kivonatai. Könyvészetileg érdekes, hogy a röpiratnak volt egy velin, s egy rendes papirosa kiadása. Nem lehetett eddig megállapítani, hogy ezek azonos szedésűek-e, vagy hogy talán a rendes papirosú kiadás az az új szedésű kiadvány, melyet én a Bevezetésben későbbinek tartok.² A bibliográfusokra várna ennek megoldása; a kérdést csak kellő számú példány összehasonlításából lehet majd eldönteni, vagy ha Bachnak eredeti nyomdai utasítása kerül még elő valahonnan.

Hivatalos jelentések a Rückblickről.

Furcsa érdekességű Czapka Ignác lovag, bécsi rendőrigazgató jelentése Kempen Jánoshoz, Bach rendőrminiszteréhez:³

„Gestern erzählte Kuranda,⁴ dass in Wien ohne Angabe des Druckes in wenigen Exemplaren herausgekommene Broschüre über ungarische Verhältnisse, Niemand Anderen als den H» Minister Bach zum Verfasser habe, und dass des Greheimisvolle des Herausgebers dazu bestimmt wäre, die Aufmerksamkeit auf die Schrift zu lenken; die Schrift strotze

¹ Praes. Akt. des Min. d. Inneren, 9157/1857.

² Döbl. Hagy. III. 13, 61.

³ Polizei Praesid. I. Kempen Akten. 3011/1857, 26. Okt.

⁴ Kuranda Ignác, az „Ostdeutsche Post” nevű, Bach szolgálatában álló újság alapítója és publicistája.

voll Lob auf die innere Organisation Ungarns, aber Zeitungen würden diesem Lobe nicht beistimmen, wäre der Herr Erzherzog Albrecht nicht, wäre es in Ungarn noch viel schlechter. Nach und nach wolle man den Schleier lüften und der Welt zeigen, welches Organisationstalent der Herr Minister besitze/

„Am Ende der Schrift sehe das Concordat, wie der Pferdefuss hervor. Kuranda meint, er habe dieser Broschüre in seinem Aufsatz in der Ostdeutschen Post die Spitze abgebrochen.“

Valószínűleg szintén Czapka Ignác rendőrigazgató tollából származik az az ismertetés, melyet nov. 2-án gr. Grünne Károly altábornagynak, a császár hadsegédének küldött a rendőrmisztérium.¹ Ez a következőket mondja:

„Rückblick stb... E cím alatt legutóbb egy brosúra került forgalomba, valószínűleg az államnyomdából, (Következik Bach öndicséretének idézése. . .) a könyv nem a nyilvánosság, hanem csak barátok szűk köre számára készült. Valóban azt mondják: csak 50 példányban nyomtatott ki.² Hogyan egyeztethető ez a hazafias szándékkal: a közfigyelmet Magyarország fejlődésére irányítani? Hogy legyenek büszkék és hogy örüljenek az osztrákok, ha e fényes kép (t. i. Magyarország új alakja) előttük el van rejtve? Ha pedig a röpiratot saját polgártársaink elől elrejtik, hogy lehet, hogy belőle külföldre küldtek példányokat, hiszen a külföldi lapok már megbeszélnek a könyv tartalmát?

„Lehetett volna előrelátni, hogy Magyarország új állapotának megbeszélése a külföldi sajtóban, mélyen meg fogja sérteni a belföldi sajtót, mely elől e tárgyat elrejtették. Az izgatott hang, melyen egyes belföldi lapok erről beszélnek, mutatja, hogy nem volt célszerű e brosúrákat külföldre küldeni. Ez, sajnos, anyagot szolgáltatott Magyarország viszonyairól való polémiának, mely – különösen a külföldi sajtóban – aligha lesz barátságos a kormány iránt. A szerző állításainak ugyanis annál kevesebb hitelt fognak adni, minthogy a bevezetés végén álló nyilatkozat bevallja a szerző hivatalos állását s könyvének félhivatalos jellegét. Különösen a könyv hangja, minden árnyoldal gondos kerülése, viszont a fénypontok kiemelése, nyíltan elárulja a szándékot: a magyarországi fejlődés vezetőinek „ein wohlgefelliges Werk zu liefern, oder eine persönliche Huldigung darzubringen.“

„Nagyon lehet tartani attól, hogy a kormányzat ténykedésének e dicsőítésével a külföldi sajtó más tényeket fog szembeállítani, pl. a császárlátogatás alkalmával szerkesztett petíciót; a manifesztációkat, melyek nem hagynak kétséget afelől, hogy a nemesség s a papság még most is a régi világon csüng s hogy a még mindig vezérlő Rende, sőt a lakosság többi rétegének többsége is nem akarja elismerni az új alakulás előnyeit. A Magyarország minden részéből hangzó panaszok: a közigazgatás drága volta, a nép műveltségi fokának meg nem felelő igazságszolgáltatás, a nagy adók, melyeket exekúciával kell behajtani, a földtehermentesítés, a tagosítás, a kataszter s a nélkülözhetetlen telekkönyv félben maradt volta, a dohánymonopólium stb. miatt, mind anyagul fognak szolgálni, mind szenvedélyes színekkel fogják kifesteni.“

¹ Pol. Praes. I. 3040/1857. – A Gendarmerie Dep. 795/1857. sz. alatt van ezzel szórói-szóra egyező vélemény, mely 1857 okt. 31-én kelt.

² A rendőrség ne látta volna a címlap hátlapján az „500 példány” jelzést? Vagy talán csak a rendes papirosú példányt látta, melyen ez nem volt feltüntetve.

„Különben a névtelen szerző különösen ott ad jó alkalmat a támadásra, mikor bevallja, hogy nem akart kimerítő összehasonlítást készíteni a hajdani és a mostani viszonyok közt, nem akarta a fejlődésnek, a haladásnak s a császári kormányzat ezt irányító tevékenységének részletes képét adni.”

(Következik a Rückblick tartalmának áttekintése a tizennégy fejezet szerint¹). Egy függelék szól a konkordátumról avval a kijelentéssel, hogy vele tulajdonképpen semmi új nem történt Magyarországon, csak a meglévő állapot szentesítettettt ünnepélyesen.

„A tartalom részletezéséből nyilvánvaló, hogy – egyéb hiányok mellett – a könyv az igazságszolgáltatásról, a polgári s a büntető törvénykönyv tervezetéről, rendőrhatalóságokról, a közbiztonság fölött örökdő csendőrségről egyetlen szóval nem emlékezik meg. A névtelen szerző, úgy látszik, csak azoknak a tárgyaknak szentel nagyobb figyelmet, melyek foglalkozása köréhez közel vannak, vagy melyeket jobban kedvel.

Bárhogyan gondolkozzék is az ember e töredékes munkáról: hazafiasabb lett volna, ha magát nem burkolja névtelenségbe, ha nem küldi munkáját külföldre s ha nem adja át diskusziót a külföldi lapoknak, hanem ha hazájában lép vele a nyilvánosság elé, hogy a hazai sajtó támogatását megnyerje Magyarország újjáalakítása számára.”

Íme, a császári rendőrminisztérium hivatalos bírálata Bach röpiratáról! A nagyhatalmi! miniszternek legközvetlenebb környezetéből származik e lesújtó vélemény, melynek egyes pontjai szinte teljesen egyeznek Széchenyi Blickjének gondolataival, mintha csak vázlatul szolgáltak volna hozzá. Ha Széchenyinek nem lehetett is módjában ezt a hivatalos bírálatot olvasnia, – hisz Kempen rendőrminiszter és Griinne főhadsegéd titkos aktái közé volt iktatva – mindenesetre volt módjában értesülnie, hogyan gondolkodnak Bach saját teremtményei nagyhatalmú főnökükről, s ezt a Blickben nem egy helyen ki is fejezi.²

*

Érdekes a rendőrminisztériumba 1858 május 9-én beérkezett jelentés,³ mely a néhány nappal előbb Bécsben járt ó konzervatív Balogh Kornélról, a győri törvényszék volt elnökéről szól, ki bizalmas beszélgetésben vázolt a Magyarországon uralkodó elkeseredésről. Az ó konzervatívok új szervezkedéséről is beszélt; vezérnek gr. Wolkenstein-t emlegetik, Bach egyik leghevesebb ellenfelét, aki a Kreuzzeitungba fulmináns cikket küldött be a belügyminiszter ellen. A jelentés Balogh Kornélnak egy tervéről is beszámol: „Balogh hat seinem Vertrauten die Zusendung eines von ihm und seinen Freunden verfassten Elaborats versprochen, welches die bekannte Broschüre „Rückblick etc.” gründlich und vollständig niederlegt.” Elkészült-e ez a cáfoló irat vagy sem, megjelent-e vagy sem – erről a rendőrségi akták nem tudnak.

A Blick-hez.

A következő adatok élénk világot vetnek arra a fogadtatásra, melyben Blick-et a hivatalos bécsi körök részesítették. Az első hirt Grüner lipcei osztrák főkonzul küldi 1859. júl. 5-én Kempen rendőrminiszternek,

¹ V. ö. Döbl. Hagy. III. 17.

² Döbl. Hagy. III. „204, 234, 290, 327.

³ Pol. Praes. I. Kempen. 1488/1858.

⁴ Pracsidial Akten des Min. d. Innern, 3906/1859.

melyben értesíti, hogy egy jelentékeny londoni firma¹ ingyen elküldte terjesztés végett egy tekintélyes lipcsei könyvkereskedésnek, melynek feje nevét titokban akarja tartani,² az „Ein Blick...” c. nyomtatványt. Ez a mű nyilvánvalóan a magyar emigrációtól ered. Egy példányát megkapta a kereskedőtől, aki biztosította őt, hogy a többit használatlanul heverteti. A kapott példányt mellékelve elküldi. Értesítette erről a külügyminisztert is.

Grüner főkonzulnak 1859. júl. 6-án kelt jelentése Kechberg külügyminiszterhez a következőket tartalmazza:

„A londoni forradalmi propaganda egy 500 lapnál vastagabb nyomtatványt bocsátott ki „Ein Blick. . .” címmel. E mű, mely a legközönségesebb s legellenségesebb nyelven, különösen Ausztria belső adminisztrációját támadja s lázadásra bátorít, az osztrák könyvkereskedők lipcsei megbizottaihoz azzal a felszólítással érkezett egyenesen Londonból, hogy üzletfeleiket ingyen részesítsék belőle. Tegnap sikerült egy példányát megszerezni, ma pedig a királyi (szász) körleti igazgatóság útján az itt található példányokat lefoglaltatni. Ezzel e forradalmi fércmű elterjesztésének útját szegték. A Németországban lévő osztrák megbizottakat utasítani kellene e mű elterjesztésének lehető megakadályozására s talán a londoni osztrák követség is értesítendő ez újabb, Ausztria fellazítására irányuló s az ottani propagandától eredő kísérletről.”

A külügyminiszter³ meglepéssel fogadja a lipcsei főkonzul jelentését, elismerését fejezi ki ezért. Intézkedett, hogy a többi németországi megbizott megfelelő utasítást kapjon, de a londoni kormánynál teendő lépés sikerében nem bízik s ezért mellőzendőnek véli.

Ez az utóbbi mondat mutatja, hogy a londoni s a bécsi kormány viszonya nem volt a legbensőbb.

Grüner július 9-én újra jelenti,⁴ hogy a példányok egy részét hivatalosan lefoglalták, de igen sok csomagot elküldtek az osztrák könyvkereskedőknek, anélkül, hogy a bizományosok tudták volna, mi van a csomagokban, mert készen, címezve kapták Londonból.

Nagyon mulatságos, hogy a bécsi hivatalos körök most mindenáron egynéhány példányhoz szeretnének jutni, de csak nagy fáradsággal, ide-oda irkálással tudják megszerezni, mert a lipcsei rendőrség mind lefoglalta a hozzáférhetőket.⁵ E közben nem hivatalosan a könyv a birodalomban már kézről-kézre járt.

A rendőrminisztérium július 16-án könyvatos körlevelet⁶ intéz valamennyi helytartósághoz s a budai kormányzósághoz, melyben az illető hivatalokat figyelmezteti e „tartalomban és formában nagyon veszélyes” könyvre és meghagyja a hatóságoknak, kutassanak mindenütt utána és foglalják le.

Nemsokára, július 29-én újabb körlevél ment szét,⁷ melyben újra figyelmeztetik a hatóságokat e veszélyes könyvre, de azt is megjegyzik, hogy a tilalmat a Reichsgesetzblatt-ban nem teszik közzé, nehogy a

¹ Williams and Norgate, 1. Döbl. Hagy. III. 25.

² Valószínűleg Otto Wigand, aki igen sok magyar érdekű röpirat kiadója volt az ötvenes-hatvanas években; v. ö. Döbl. Hagy. III. 62-63.

³ Praesid. Akt. d. Min. d. Inn. 3957-1859.

⁴ Pol. Praes. II. 5309/1859. melléklete.

⁵ Pol. Praes. I. 3398/1859; Praes. Akt d. Min. d. Innern 4021, 4095/1859.

⁶ Pol. Praes. II. 5309/1859.

⁷ Pol. Praes. II. 5779/1859.

nagyközönség figyelmessé legyen rá. Mivel pedig már több beadvány érkezett, mely e tilos könyv megszerzését kéri, figyelmezteti a hatóságokat, hogy társadalmi állásuknál fogva kiváló és teljesen megbízható egyéneknek az engedély javasolható, de az engedélyt magát csak a rendőrminisztérium elnöki osztálya adja meg. Ez csakugyan meg is történt s így jut egy-egy példányhoz hg. Esterházy Pál, br. Babarczy Imre, gr. Mitrovsky József, Strossmayer György djakovár-szerémi püspök.¹

A következő, 1860. év elején egymás után jelenti a nagyváradi, temesvári, nagyszebeni rendőrigazgatóság,² hogy a Blick, sőt február 14-én már a Promemória is, posta útján, borítékban mindenfelé terjed. Az aradi rendőrbiztos megjegyzi, hogy a postaforgalom ellenőrzése addig nem fog eredménnyel jární, míg a kezelés teljesen megbízható, kormányhú kezében nem lesz. Így a posta inkább a forradalmi párt, mint a kormány kezében van.

A Blick után való hajsza még tovább is tartott volna, ha Széchenyi halála s a politikában történt nagy változások arra nem bírták volna a császárt, hogy 1860 május 25-én e tárgyban minden vizsgálatot meg ne szüntessen.³

Quid faciamus nos?

Széchenyi a Blick-ben hosszasan elemzi és gúnyolja a *Quid faciamus nos?* című röpiratot, melynek névtelen szerzője mögött szintén Meyer Bernátot, vagy inkább magát Bach-ot sejtí.⁴ A Blick sajtó alá rendezésekor nem sikerült kiderítenem a röpirat szerzőjét; utóbb ez is meg volt állapítható. *Bohatta: Deutsches Anonymen-Lexicon. Weimar. 1909. V. köt. 238. lap* ezt mondja róla: *Quid faciamus nos? Berlin, 1858. \rfasser: Constantin Frantz (írják Franz-nak is). A röpirat F. Schneider kiadásában jelent meg (108 lap), ahol Frantz-nak több rokонтartalmú füzete is napvilágot látott. A Quid faciamusnak egy példánya a berlini Königlische Bibliothek-ban, egy 3. kiadású példánya Kassel-ben, a Murhard-féle könyvtárban van. Böven szól róla Scheffer: Die preussische Publizistik im Jahre 1859. (Leipzig, Teubner, 1902. 19. 1.)*

Hogy Frantz milyen kapcsolatban állott Bach-chal, az ő zsoldosa volt-e, vagy csak saját világpolitikai nézeteit hirdette-e, arra egyelőre nincsenek adataink; annyi azonban bizonyos, hogy röpiratai abba a propagandába tartoztak, melyet Németországban Ausztria mellett folytattak, hogy ellensúlyozzák Napóleonnak Ausztria-ellenes politikáját, mely Poroszországot is fenyegeti. Ezért szorosabb kapcsolatokat igyekszik keresni Angliával s erre alkalmas kiindulópontjául szolgál Frigyes Vilmos porosz herceg (később III. Frigyes császár) 1858 jan. 25-én kötött házassága Viktória angol hercegnővel.

Frantz röpirata, mely Németországban általános feltűnést keltett (három kiadást is ért), nagyjában a következőket mondja:

Poroszországnak sem Oroszországgal, sem Franciaországgal nem szabad szövetségbe lépnie, míg az Angliával való szövetség kölcsönösségen és érdekközösségen alapul. Ez a szövetekezés kiegészítésül maga után

¹ Pol. Praes. IL 7014, 7081/1859; 3966/1860.

² Praes. Akt. d. M. d. Innern 824/1860; Poliz. Praes. II. 1322, 3861 4518/1860.

³ Döbl. Hagy. I. 668.

⁴ Döbl. Hagy. III. 316-324.

vonja a, szorosabb kapcsolatot Ausztriával, mert ez az egyetlen katonai hatalom, melynek hasznát lehetne venni, ha esetleg kelet és nyugat ellen kellene fordulni; a Rajna és a Po kölcsönösen éppúgy fedik egymást, mint a Visztula s a Duna. E szövetség köré csoportosulna saját érdekében valamennyi közép- és kis német állam. Ez a csoportosulás hovatovább egy nagy német szövetséggé bővülne, mely megadná Európában a germánoknak a túlsúlyt a kelet és nyugat felől előretörő terjeszkedési törekvéseknek.

Széchenyi e tervezetéseket mind hallatlan oktalanságnak tartja s bennük az új-osztrák politika nagyvási hóbortját és kötekedő modorát látja; jobb volna megfontolni, hogy az 1849-i orosz segítség s erre Ausztriának a krími háborúban tanúsított hálátlansága után nem volna-e célszerűbb más húrokat pengetni, nehogy Oroszországnak eszébe jusson konstantinápolyi terveit Ausztria leteperésével végrehajtani.

Kiss ágens.

Az a *Kis* nevű ágens, ki Londonból azt jelenti a bécsi rendőrségnek, hogy a *Blick* szerzője Széchenyi, anélkül, hogy neki hitelt adtak volna,¹ valóban osztrák rendőrkém volt. Neve Kiss János, szül. Szegeden 1828; beszélt magyarul, németül, angolul, franciául és 1859-60-ban a londoni osztrák nagykövetségnél mint ágens, konfidens, azaz besúgó állott szolgálatban. Feladata volt az emigráció tagjait szemmel tartani.

¹ Döbl. Hagy. I. 62; III, 30.